Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a

Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası

Âlimler, Müesseseler
ve Fikrî Eserler
XVIII. Yüzyıl

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 53

Yayın Koordinatörü
Erdem Zekeriya İskenderoğlu
Nurullah Yaldız

Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a

Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVIII. Yüzyıl

Editörler
Ahmet Hamdi Furat
Nilüfer Kalkan Yorulmaz
Osman Sacid Arı

ISBN 978-975-2485-14-3

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 40688

1. Baskı
İstanbul, Aralık 2018

Kitap Tasarım **Salih Pulcu**
Tasarım Uygulama **Recep Önder**

Baskı-Cilt **Seçil Ofset Matbaacılık**
Yüzyıl Mh. Matbaacılar Sitesi 4. Cadde No: 77
Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

444 1984
www.zeytinburnu.istanbul

Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a

Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası

Âlimler, Müesseseler
ve Fikrî Eserler
XVIII. Yüzyıl

CİLT 1

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
1924
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

İÇİNDEKİLER

Murat Sarıtaş, Yasir Beyatlı, Serdar Özalp, Muhammed Selman Tüfekçioğlu, Şaban Kütük
18. Yüzyıl Osmanlı Merkez Topraklarında Şer'î İlimler: İstatistikî Bir İnceleme **11**

NAKLÎ İLİMLER, DİL İLİMLERİ

Nilüfer Kalkan Yorulmaz
Dâvûd el-Karsî'nin Hadisçiliğinde Mantık İlmi ve Külli Kaideler (*Şerhu Usûli'l-Hadîs* İsimli Eseri Bağlamında) **45**

Seyit Ali Güşen, Abdullah Taha İmamoğlu
18. Yüzyıl Osmanlı Muhaddislerinden Edirneli İbrahim Fıtrî Efendi ve *Sahîh-i Buhârî* Şerhi **63**

Muhammet Abay
Haherzâde'nin *Minhâcü'l-Beyân*'ı Çerçevesinde Osmanlı'da Kur'an Sözlükçülüğü **85**

Musa Alak
Gözden Kaçan Bir *Avâmil-i Cedîd* Şerhi: Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî'nin *Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] Ukdetü'l-Fevâid*'i **101**

FIKIH

Mürteza Bedir
Geleneğin Son Halkası: Hâdimî'nin *Mecâmi'ü'l-Hakâ'ik* adlı Eseri ve Usul'de Güncel Bilgi Meselesi ya da Bugün Fıkıh Usulünü Hangi Eserlerden Okumalıyız? **135**

Murat Sarıtaş
"Fakihlerimizin Görüşleri Naslardan Önceliklidir": Ebû Sa'îd el-Hâdimî'nin Nas-Mezhep İlişkisi Problemine Dair Görüşleri **163**

Necmettin Kızılkaya
18. Yüzyıl Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Değişim:
Küllî Kâideler-Fıkıh Usûlü İlişkisi **179**

Ahmet Hamdi Furat
Hafîd Efendi'nin *Galatât*'ında Fıkıh Terimleri **201**

Osman Safa Bursalı
Hicaz'ın Hanefi Fukahası Mesaide: Vakıf Malın İstibdali, Bir Risale ve Takrizleri **211**

İLMİYE TEŞKİLATI

Ayşe Zişan Furat
18. Yüzyıl Osmanlı Eğitiminde Dönüşüm: Islah mı? Yenilenme mi? **243**

Ali Aslan
Kariyerinin Başında Bir Osmanlı Kadısı'nın Hatıraları:
Sıdkî Mustafa Efendi Günlüğü **273**

Göker İnan
18. Yüzyılda Müderrislik Yapan Vak'anüvisler ve
İlmiye Sınıfına Dair Tuttukları Bazı Kayıtlar **295**

EK

**Murat Sarıtaş, Yasir Beyatlı, Serdar Özalp,
Muhammed Selman Tüfekçioğlu, Şaban Kütük**
18. Yüzyılda Osmanlı Merkez Topraklarında Kaleme Alınan Şerî Eserler I
(Alana Göre Sıralı) **313**

Gözden Kaçan Bir *Avâmil-i Cedîd* Şerhi: Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî'nin *Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] Ukdetü'l-Fevâid*'i

Musa Alak*

Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Özet

Nahiv ilminin konularını "âmiller"e göre işleyen iki meşhur risâle vardır: Abdülkāhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *el-Avâmilü'l-mie*'si (*Avâmil-i Atîk*) ve Birgivî'nin (ö. 981/1573) *el-Avâmil*'i (*Avâmil-i Cedîd*). Her iki risâle üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır. Birgivî'nin *Avâmil*'i üzerine yapılan çalışmalardan biri de Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî (ö. 1184/1770) tarafından yazılan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] 'ukdetü'l-fevâid* (**زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد**) adlı şerhtir. Bükâî'nin Avâmil şerhi, adında "avâmil" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, Avâmil üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfîd ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağnî kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir. Çalışmamızda, şimdilik dört nüshasını tespit edebildiğimiz bu eser, müellifi ve eserleri tanıtıldıktan sonra, çeşitli yönleriyle tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Bukâî, Birgivî, Avâmil, Ordu Şeyhi, Kürsü Şeyhi

* Bu çalışmada kullandığım yazma nüshalara ve arşiv belgelerine ulaşmamda yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali Türkmen, Doç. Dr. Abdulhameed Majeed al-Sheesh, Öğr. Gör. Dr. Ziyad Alrawashdeh, Dr. Yasin Apaydın, Arş. Gör. Mustafa Celil Altuntaş, Arş. Gör. Ümit Eskin, Arş. Gör. Aziz Ençakar'a ve gösterdikleri kolaylıklardan ötürü ilgili kurumların yetkililerine teşekkürlerimi sunarım.

One Overlooked Commentary of *Avâmil-i Jadîd*: Valiyyuddîn b. Halîl al-Bukâî's *Zubdetu'l-Kavâ'id and 'Ukdetu'l-Favâid*

Abstract

There are two renowned pamphlets dealing with the subject matters of *Nahiv* (the science of syntax) with respect to *operative elements* (*avâmil*): Abdulkāhir al-Curcânî's (d. 471/1078) *al-Avâmilu'l-mie* (or *Avâmil-i Atîk*) and Birgivî's (d. 981/1573) *al-Avâmil* (or *Avâmil-i Cedîd*). There are also numerous studies on both of them. One of the works concerning Birgivî's *Avâmil* is the commentary written by Veliyyuddîn b. Halîl al-Bukâî (d. 1184/1770) with the title *Zubdetu'l-kavâ'id [and] 'Ukdetu'l-fevâid* (**زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد**).

Bukâî's commentary on *Avâmil* is not included in the studies listing the written works on *Avâmil*, perhaps due to two reasons: its title does not contain the word "avâmil" and its different copies are quite scanty. However, this work, which was intended by its author to be concise, useful and self-sufficient for the student, differs from other commentaries on such accounts as having contained some rules pertaining to morphology (*sarf*), syntax (*nahiv*), rhetoric (*belâgat*), logic, distinctions (*furûq*), along with two more chapters on propositions ineffective, and, some of its subject matters were written in Turkish poetry.

In this essay, I will shortly introduce this work, of which I only have four different copies for now, then I will try to analyze it in terms of its various aspects.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Bukâî, Birgivî, Avâmil, Shaikh of Army, Shaikh of Bench.

Giriş

Nahiv ilminin konularını "âmiller"e göre işleyen iki meşhur risâle vardır: Abdülkāhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078?) *el-Avâmilü'l-mie*'si (*Avâmil-i Atîk*) ve Birgivî'nin (ö. 981/1573) *el-Avâmil*'i (*Avâmil-i Cedîd*). Her iki risâle üzerine de pek çok çalışma yapılmıştır. Birgivî'nin *Avâmil*'i üzerine yapılan çalışmalardan biri de Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî (ö. 1184/1770) tarafından yazılan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] ukdetü'l-fevâid* (**زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد**) adlı şerhtir.

Bükâî, Kazasker Abdurrahman Efendi Câmii'nde imamlık, Vâlide Câmii'nde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Velûd bir müellif olan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akāid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır. Bükâî'nin *Avâmil* şerhi, adında "avâmil" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, *Avâmil* üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfîd ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağnî kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda, şimdilik dört nüshasını tespit edebildiğimiz bu şerh, müellifi ve eserleri tanıtıldıktan sonra, çeşitli yönleriyle tahlil edilecektir.

I. Bükâî'nin Hayatı

Bu bölümde bizzat kendi eserleri; tarih, biyografi, bibliyografi kitapları; kütüphane katalogları ve bazı arşiv belgelerinden yola çıkarak Bükâî'nin hayatı hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler sunulacaktır.

Bükâî'nin adı "Veliyyüddîn"dir. Bunu bizzat kendisi, bütün eserlerinin mukaddimelerinde ve bazı eserlerinin ferağ kayıtlarında açıkça ifade etmektedir. Ancak bazı kaynaklarda kısaca "Velî" şeklinde verildiği de görülmektedir.[1] Bükâî'nin, kendi adını eserlerinin çeşitli yerlerinde "eş-Şeyh Veliyyüddîn", "Veliyyüddîn el-Bükâî b. Halîl", "Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî", "Veliyyüddîn el-Bükâî", "el-Bükâî" vb. şekillerde verdiği ve "Bükâî" lakabını şiirlerinde mahlas olarak kullandığı görülmektedir.

Lakabı "Bükâî"dir. Yine bizzat kendisi, bütün eserlerinin mukaddimelerinde, yer yer metinlrin içinde ve bazı eserlerinin ferağ kayıtlarında, bunu -bazıları harekeli olarak- açıkça belirtmektedir. Brockelman, Ziriklî, Kehhâle ve dolayısıyla Arap dünyasındaki araştırmacılar, bu kelimeyi "Bekkâî" şeklinde okumuşlardır.[2] Sadece Bursalı Mehmed Tâhir, bu lakabın Bükâî'nin babası-

1 Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakāiku'l-ahbâr*, Mısır: Bulak Matbaası, 1246, II, 46; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts., IV, 614.

2 Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42, II, 946; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, VIII, 118; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifî'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty., IV, 75. Kütüphane kayıtlarında da "**el-Bükai**", "**el-Bukai**", "**el-Bekkai**", "**el-Bekka'i**", "**el-Bikai**" gibi çeşitli okumalarla karşılaşılmaktadır.

na ait olduğunu zannederek, onu "Bükâîzâde" şeklinde künyelendirmiştir.[3]

Bükâî'nin 1103 (1691-92) tarihinden sonra doğmuş olması muhtemeldir. Zira 25 Cemâziyelevvel 1166 (30 Mart 1753) Cuma günü bitirdiği *Îzâhu'l-müşkilât* adlı eserinde, Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir'in 63 yaşında vefât ettiklerini bildiren hadîsi şerhederken "*kendisinin de o yaşta vefât etmeyi temennî ettiğini*" söylüyor. Dolayısıyla o eseri yazarken henüz 63 yaşına ulaşmadığı anlaşılmaktadır.[4]

Bükâî'nin hocaları meselesine gelindiğinde ise pekçok kişiden ders aldığı tespit edilebilmekle birlikte bu isimlere ulaşılamamaktadır. Bükâî'nin öğrencilerinden ise sadece el-Hâc Hasan b. el-Hacı Mustafa adlı öğrencisinin adına ulaşılabilmektedir. Aynı zamanda Bükâî'nin *Kimyâü'l-âşıkîn* adlı eserinin müstensihi olan bu zât, 1168 (1754-55) yılında tamamladığı nüshanın sonuna eklediği ferağ kaydında "Bükâî'nin kendisinin hocası olduğunu, ondan *Şifâ-i Şerîf*, *Delâilü'l-hayrât*, *Muaddilü's-salât*, *Tarikat-i Muhammediyye*, *Hısn-i hasîn*, *Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ* ve bazı muteber risâleleri okuduğunu ve *Delâilü'l-hayrât* okuma icâzeti aldığını" belirtmektedir.[5]

Hayatı boyunca imamlık[6], kürsü[7] ve ordu şeyhliği[8] de yapmış olan Bükâî'nin

3 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 46 (Başlık: "Bükâîzâde Veliyyüddîn Efendi", Metin: "*Bükâî Halil Efendi'nin oğludur.*"). Sadeleştirilmiş baskısında "**Bukâtzade**" şeklinde verilmesi okuma hatasıdır. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, ts., I, 63. Bazı araştırmacılar da Bursalı'yı takip etmişlerdir. Meselâ: Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler)", *Divan*, 1999/1, s. 267; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 84 (Bu araştırmacı, müellifimizi Şeyhülislâm Hattât Veliyyüddîn Efendi [ö. 1182/1768] zannetmiş ve bu iki zat ile ilgili bilgileri karışık olarak vermiştir.).

4 Bükâî, *Îzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502, vr. 132a (1166-63=1103).

5 Bükâî, *Kimyâü'l-âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 25a.

6 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, (telif: 1160/1747-48), Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268b; *Şerhu'ş-Şifâ*, (telif: 1165/1751), Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre-520, vr. 296b; *Îzâhu'l-müşkilât*, (telif: 1166/1753), Âtıf Efendi-502, vr. 145a; *Îzâhu'l-mestûrât*, (telif: 1167/1754), Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 58b; *Kimyâü'l-âşikîn*, (telif: 1167/1754), Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 24b; *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, (telif: 1169/1756), Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 13b.

7 M. Münir Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978, II.A, 114-115; Ahmet Rüştü Fakazlı, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, 2016, s. 40-41; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46.

8 Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, II.A, 114-115; Fakazlı, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin*

vefatı ise Osmanlı ordusunun kışı geçirdiği Babadağı kasabasından çıkış hazırlıkları sürerken, önce 9 Muharrem 1184 (5 Mayıs 1770) Cumartesi günü Sipâhiler Ağası Ali Bey'in[9] ölümünün akabinde 10 Muharrem 1184 (6 Mayıs 1770) Pazar günü gerçekleşmiştir. Yerine ise Halvetî-Cerrâhî meşâyihinden Hâfız Mustafa Efendi[10] (ö. 1208/1793-94) tayin edilmiştir.[11]

II. Eserleri

Velûd bir müellif olduğu anlaşılan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla: Tefsir (1 adet); hadis, siyer ve şemâil (4 adet); akāid ve kelâm (3 adet); fıkıh (3 adet); İslâm tarihi, vaaz ve irşâd (4 adet); ve Arap dili (3 adet) alanlarında, çoğu risâle ebadında 18 eser kaleme almıştır.

Bükâî'nin eserlerinden beşi Türkçe, diğerleri Arapçadır. Türkçe olanların da mukaddimeleri; en azından besmele, hamdele ve salveleleri Arapçadır. Öte yandan Arapça olanların da pek çok yerinde Türkçe nazımlar yer almaktadır.

Tahlil ve Tenkitli Metni, s. 40-41; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46.

9 Çalışkan, *(Vekāyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 117; Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakāiku'l-ahbâr*, II, 46; Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, II.B, 26-27, 38.

10 Hâfız Mustafa Efendi ve kurduğu "Ordu Şeyhi Tekkesi (/Yesârîzâde Tekkesi/ Yeşil Tekke" hakkında bilgi için bkz. Tabibzâde Zâkir Şükrü, *Derûn-i İslâmbol'da Hânkāhlar Beyânındadır*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K0075, vr.6b; a. mlf., "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihi", Neşre hazırlayan: Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 4, Haziran 1980, s. 61; Mehmet Cemal Öztürk, *Şeyh Nûreddin Cerrâhî (K.S.) ve Cerrâhiye Tarikatı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999, s. 30-32, 100-102; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 83, 90; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 183, 194-195, 652-653; Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, s. 211-212.

11 Çalışkan, *(Vekāyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 117; Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakāiku'l-ahbâr*, II, 46; Aktepe, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, II.B, 26-27, 38.

Sonraki dönemde yazılan kaynaklarda/araştırma eserlerinde Bükâî'nin vefât ettiği yerin "İstanbul", tarihin "1183 (1769-70)" gösterilmesi hatalıdır: Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 614; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn va âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: 1955, II, 501 (vefat yerini belirtmiyor); Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75; Ali Rıza Karabulut vd, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*, Kayseri: Dâru'l-Akabe, ty., V, 3887.

Eserlerinde daha çok, mesleği olan imâmlık ve vâizlikten kaynaklandığı anlaşılan, vaaz ve eğitim üslûbu kendini göstermektedir. Bu çerçevede şiire ayrı bir önem verdiği görülmektedir; bir kısmı kendisine ait olan pek çok şiir eserlerine serpiştirilmiştir. İfâdelerinde kendi cümlelerinden çok otoritelerin ibârelerini tercih etmektedir. Eserlerinin çoğunun müellif nüshaları bulunmadığı için kesin bir dille söyleyememekle beraber, özellikle Arapça ibârelerinde kendisinden kaynaklandığı anlaşılan bazı gramer hatalarına rastlanmaktadır.

Bükâî'nin eserlerinin nüshalarının oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Yurt içinde İstanbul başta olmak üzere, Ankara, Balıkesir, Burdur, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Manisa, Tokat ve Trabzon'da; yurt dışında ise Kudüs, Mekke, Medîne ve Riyad'da çeşitli eserlerinin nüshalarına ulaşılmaktadır.

Bu bölümde Bükâî'nin eserlerini önce konularına göre kısımlara ayıracak, ardından her bir kısma giren kitapları kendi içinde mümkün olduğu kadar kronolojik bir şekilde tanıtılmaya çalışılacaktır.

A. Tefsire Dair Eseri

- *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs / Erbeûne Hadîsen fî Fazîleti Sûreti'l-İhlâs,* (**تفسير سورة الإخلاص / أربعون حديثا في فضيلة سورة الإخلاص**) : (Biyografi / bibliyografi kitaplarında da zikredilen[12] bu çalışma, İhlâs Sûresi'nin tefsirine dairdir.

Bükâî'nin, isim vermeden dönemin Şeyhülislâm'ına[13] ithâf etmek üzere kaleme aldığı bu eserin iki yazma nüshasını tespit edebildik.[14] Ayrıca Ku-

12 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, II, 946; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 501; a. mlf., "Tefsîru Sûreti'l-İhlâs", *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul: MEB Yayınları, 1945 (1. Cilt), 1947 (2. Cilt), I, 306; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75; Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887.

13 Bükâî, *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 1b-2a; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1, vr. 10b-11a.
Eserin tamamlandığı tarih, Damadzâde Feyzullah Efendi'nin (1112-1175/1700-1761) birinci Şeyhülislâmlık dönemine (27 Şâban 1168-28 Şevvâl 1169/8 Haziran 1755-26 Temmuz 1756) rast geliyor. Damadzâde Feyzullah Efendi hakkında bilgi için bkz. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Devhatü'l-Meşâyih mea Zeyl*, İstanbul ty., s. 99-100; *İlmiyye Sâlnâmesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, s. 528-529; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 138; Mehmet İpşirli, "Feyzullah Efendi, Damadzâde", *DİA*, XII, 525-526.

14 Bükâî, *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, 1- Hacı Selim Ağa-494/1, vr. 1b-14a (Kütüphane kaydındaki adı *Erbaûne hadîsen fî fadîleti Sûreti'l-İhlâs* şeklindedir. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur); 2- Milli kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1, vr.

veyt'te Latîfe Ali Ahmed Abdurrahman tarafından bu kitap üzerine yüksek lisans seviyesinde bir tahkik çalışması da yapılmıştır.[15] Ferağ kaydına göre, Evâil-i (1-10) Şâban 1169 (1-10 Mayıs 1756) tarihinde akşamla yatsı arasında telifi tamamlanmıştır.[16]

B. Hadis, Siyer Ve Şemâile Dair Eserleri

1. *Şerhu'l-Erbaîn* (شرح الأربعين)

Bükâî, aşağıda tanıtılacak olan *Şerhu'ş-Şifâ* adlı eserinin 2. Cildinin ilk sayfasında, Kādî İyâz'ın (**ومُنَاصَحَتِه**) ifadesini şerhederken (**الدينُ النصيحةُ للّٰهِ ولرسولِه ولكتابِه ولأئمّةِ المسلمين وعامّتِهم.**) hadîs-i şerîfini zikreder ve bu hadisin manasını *Şerhu'l-Erbaîn* adlı eserinde açıkladığını belirtir.[17] *Şerhu'ş-Şifâ*'dan (1163/1750) önce yazıldığı ve adından kırk hadis şerhi olduğu anlaşılan bu eserin henüz herhangi bir nüshasını tespit edemedik.

2. *Şerhu'ş-Şifâ* (شرح الشفاء)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Kādî İyâz'ın (ö. 544/1149)[18] *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûkı'l-Mustafâ*[19] adlı meşhur eserinin şerhidir. Memzûc şerh metoduyla yazılan ve iki ciltten oluşan bu çalışmanın, tespitlerimize göre, sadece 1. cildinin son sayfası ile 2. cildinden ibaret olan tek nüsha günümüze ulaşabilmiştir.[20] Ferâğ kayıtlarına göre 1. Cildin te'lifi

10b-27a (Müstensih: el-Hâc Hüseyin Rükneddin Ebü'l-İs'âd b. el-Hâc Ahmed b. Ahmed. İstinsâh tarihi: 1237 [1821-1822]).

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-703/2 (vr. 79a-167b)'de Bükâî adına kayıtlı olan nüsha, müellifi belli olmayan farklı bir İhlâs sûresi tefsiri olup Türkçedir ve sonu eksiktir.

15 Latîfe Ali Ahmed Abdurrahman, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâî el-müteveffâ 1183*, Kuveyt: Câmiatü'l-Kuveyt Külliyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008, 316 s.

16 Bükâî, *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494, vr. 13b-14a.

17 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre Nebeviyye-520, vr. 1b.

18 **Kādî İyâz:** Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (476-544/1083-1149). Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kādî İyâz", *DİA*, XXIV, 116-118.

19 **eş-Şifâ:** Kādî İyâz'ın Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair eseri. Eserin tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, 134-138.

20 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye-1348, Sîre Nebeviyye-520, 1a-296b (Bu nüshanın hattı Bükâî'nin Babadağı'nda yazdığı dilekçenin [*BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir.). Nüshanın tanıtımı için bkz. Nazmî el-Cu'abe, *Fihrisü mahtûtâti'l-Mektebeti'l-Hâli-*

Zilhicce 1163 (Kasım 1750) tarihinde;[21] 2. Cildin te'lifi ise 15 Muharrem 1165 (3 Aralık 1751) Cuma gecesi tamamlanmıştır.[22]

3. *Îzâhu'l-Müşkilât* (إيضاح المشكلات)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, İmâm Tirmizî'nin (ö. 279/892)[23] *eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye*[24] adlı meşhur eserinin şerhidir. Bükâî'nin bazı zekî öğrencileri ve büyük insanların isteği üzerine kaleme alınan ve memzûc şerh metoduyla yazılan bu eserin iki nüshası tespit edilebilmiştir.[25] Ferâğ kaydına göre 25 Cemâziyelevvel 1166 (30 Mart 1753) Cuma günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır.[26]

4. *Nûru'l-Ebsâr fî Hakki'l-Ebrâr* (نور الأبصار في حق الأبرار)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında da zikredilen[27] bu çalışma, Peygamber Efendimiz'in rüyada görülmesine dairdir. Bükâî'nin, kardeşlere ve dostlara bir hediye olması için kaleme aldığı bu risâlenin sadece bir nüshası tespit edilebilmiştir.[28] Ferâğ kaydına göre, evâhir-i (21-30) Rebîulevvel 1171 (3-12 Aralık 1757) seher vaktinde tamamlanmıştır.[29]

diyye el-Kuds, Londra: Müessesetü'l-Furkān li't-Türâsi'l-İslâmî, 1427/2006, s. 601-602.

21 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye-1348, Sîre Nebeviyye-520, vr. 1a (aynı zamanda 1. Cüz'ün son sayfası: 413a).

22 Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre Nebeviyye-520, vr. 296b.

23 **İmâm Tirmizî:** Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (209-279/824-892). *Kütüb-i Sitte*'den *el-Câmiu's-sahîh*'in müellifi, muhaddis. Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *DİA*, XLI, 202-204.

24 **eş-Şemâilü'n-Nebeviyye:** Tirmizî'nin Hz. Peygamber'in şemâiline dair eseri. Eserin tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, 500-501.

25 Bükâî, *Îzâhu'l-müşkilât*, 1- Âtıf Efendi-502, vr. 1b-145a (Müellifin nüshasından istinsâh edilmiş. Müstensih: Mustafa b. Ahmed el-Hüseynî eş-Şâzelî et-Tarablusî. İstinsâh Tarihi: 7 Cemâziyelevvel 1178 [1 Kasım 1764] Perşembe gündüz); 2- Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/1, vr. 0b-158b (Müellifin te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsâh tarihi yoktur. Bu nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ammâr b. Saîd Temâlet, *Fihrisü mahtûtâti'l-hadîsi'ş-şerîf ve ulûmih*, 1. Baskı, Medine: Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, 1422/2002, s. 99, no: 279.).

26 Bükâî, *Îzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502, vr. 144b-145a.

27 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 501; a. mlf., *Îzâh*, II, 683; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

28 Bükâî, *Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*, Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mahmûdiyye-2694/4, vr. 1b-20b (Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok. Her risâlenin varak numaralarının 1'den başladığı anlaşılıyor.).

29 Bükâî, *Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*, Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mahmûdiyye-2694/4, vr. 20b.

C. Akāid Ve Kelâma Dair Eserleri

1. *Kimyâü'l-Âşikîn* (كيمياء العاشقين)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Allahü Teâla'nın 99 isminin (Esmâ-i Hüsnâ) şerhine dairdir. Bükâî'nin bazı zekî öğrencileri ve büyük insanların isteği üzerine kaleme alınan bu eserin sadece bir nüshası tespit edilebilmiştir.[30] Ferâğ kaydına göre, 16 Ramazan 1167 (7 Temmuz 1754) Pazar günü gecenin üçte birinde telifi tamamlanmıştır.[31]

2. *Uyûnü'l-Ahbâr* (عيون الأخبار [في حق أشراط الساعة])

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, kıyamet alâmetlerine dairdir. Bükâî'nin, kardeşlere hediye, dostlara hatıra olmak üzere yazdığı bu risalenin sadece bir nüshası tespit edilebilmiştir.[32] Ferağ kaydına göre 1171 (1757-58) yılında telifi tamamlanmıştır.[33]

3. *Akāidü'l-Ebrâr ve Hilâfühâ Akāidü Ehli'n-Nâr* (عقائد الأبرار وخلافها) (عقائد أهل النار)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, Bükâî'nin, İmâm Birgivî'nin *Vasiyetnâme*si[34] tarzında kaleme aldığı anlaşılan vasiyetidir. Besmele, hamdele, salvele ve mukaddimesi Arapça; devamı Türkçe olan bu eserin, şu ana kadar, sadece ilk sayfası bulunan bir nüshası tespit edilebilmiştir.[35] Eserin sadece ilk sayfası bulunduğu için ne müellifin ne de müstensihin ferâğ kaydı tespit edilebildi. Dolayısıyla, şu anda, yazılış tarihiyle ilgili herhangi bir şey söyleme imkânımız bulunmamaktadır.

30 Bükâî, *Kimyâü'l-âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 1b-25a (Müstensih: Bükâî'nin öğrencisi el-Hâc Hasan b. el-Hacı Mustafa. İstinsâh Tarihi: 1168 [1754-55]).

31 Bükâî, *Kimyâü'l-âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250, vr. 24b.

32 Bükâî, *Uyûnü'l-ahbâr*, Bağdatlı Vehbi-319, vr. 1a-32a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

33 Bükâî, *Uyûnü'l-ahbâr*, Bağdatlı Vehbi-319, vr. 8a.

34 Herkes için gerekli olan itikad, ibâdet ve ahlâk konularını (ilmihâl) vasiyet tarzında anlatan Türkçe bir eser. Tanıtımı ve üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Arslan, *İmâm Birgivî ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, s. 77-82.

35 Bükâî, *Akāidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ akāidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797, vr. 2b (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. Sadece vr. 2a bu esere aittir. Diğer iki eser: 1- *Risâle fî beyâni ıskāti's-salât* [vr. 3a-3b, 18a. İlk sayfası eksik.], 2- Hac ve Umre Risâlesi [15a-17b, 5a-14b, 4a-4b. Muhtemelen ilk sayfası ile son sayfası eksik.]).

D. Fıkha Dair Eserleri

1. *Îzâhu'l-Mestûrât* (إيضاح المستورات)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, İmâm Birgivî'nin (ö. 981/1573)[36] namazda ta'dîl-i erkâna dair olan *Muaddilü's-salât* adlı meşhur eserinin şerhidir. Bükâî'nin öğrencilerinin isteği üzerine kaleme alınan ve memzûc şerh metoduyla yazılan bu eserin iki nüshası tespit edilebilmiştir.[37] Ferâğ kaydına göre, Evâil-i (1-10) Rebîulâhir 1167 (26 Ocak-4 Şubat 1754) seher vaktinde telifi tamamlanmıştır.[38]

2. *Risâle fî beyâni ıskātı's-salât* (رسالة في بيان إسقاط الصلاة)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, "kişinin vefâtından sonra, malından fakirlere fidye verilerek namaz borçlarının düşürülmesi" manasındaki "ıskāt-ı salât" işleminin tatbik kaidelerine dairdir. Besmele, hamdele ve salvelesi Arapça; devamı Türkçe olan bu eserin şu ana kadar, birinin mukaddimesi eksik olmakla birlikte, iki nüshası tespit edilebilmiştir.[39] Müellifin ferâğ kaydı yoktur. Müstensihin ferâğ kaydına göre 17

36 **İmâm Birgivî:** Mehmed b. Pîr Ali b. İskender el-Birgivî (929-981/1523-1573). Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Arslan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *DİA*, VI, 191-194.

37 Bükâî, *Îzâhu'l-mestûrât*, 1- Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2, vr. 160b-211a (Müellifin ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 2- Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 1b-58b (Kütüphane kaydında risalenin adı: *İzahu'l-Mustevrat ala Muaddili's-Salat* şeklindedir. Müellifin ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur. Ancak verilen te'liften ferâğ kaydında verilen 1195/1781 yılı istinsah tarihi olmalıdır.).

38 Bükâî, *Îzâhu'l-mestûrât*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2, vr. 211a; Trabzon İl Halk Ktp-337, vr. 58b (Bu nüshada ay ve gün aynı, fakat yıl olarak 1195/1781 tarihi görülüyor. Ancak ibarenin akışına göre telif tarihi olması gereken bu tarih, müellifin vefâtından sonraki bir zamana rast gelmektedir. Dolayısıyla müstensihin, müellifin teliften ferağ kaydındaki tarihi değiştirerek istinsahtan ferağ kaydına dönüştürmeye teşebbüs ettiği anlaşılmaktadır.).

39 Bükâî, *Risâle fî beyâni ıskātı's-salât*, 1- Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 168b-171a (Müstensih: Hâfızu'l-Kur'ân Mehmed Emîn. İstinsâh tarihi: 17 Zilkâde 1169 [13 Ağustos 1756]); 2- *Akāidü'l-ebrâr ve hilâfühâ akāidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797 (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. 3a-3b, 18a varakları bu esere aittir [Müstensih adı yoktur. Risâlenin sonunda normalde te'lif tarihi olması gereken 1172/1758-59 tarihi bulunmaktadır. Ancak diğer nüshanın istinsâh tarihi bile bundan önce olduğuna göre, bu tarihin de yine istinsah tarihi olması gerekir.]. Diğer iki eser: 1- *Akāidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ akāidü ehli'n-nâr* [vr. 2a. Sadece ilk sayfası mevcut.]; 2- Hac ve Umre Risâlesi [vr. 15a-17b, 5a-14b, 4a-4b. İlk ve son sayfaları eksik.]).

Zilkâde 1169 (13 Ağustos 1756) tarihinde istinsâhı tamamlanmıştır.[40] Dolayısıyla eser, bu tarihten önce yazılmış olması muhtemeldir.

3. Hac ve Umre Risâlesi

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma, hac ve umre hakkındadır. Mevcut kısmı Türkçe olan bu eserin, şu ana kadar, muhtemelen ilk sayfası ile son sayfası eksik bir nüshası tespit edilebilmiştir.[41] Eserin ilk ve son sayfaları bulunmadığı için ne müellifin ne de müstensihin ferâğ kaydı tespit edilebildi. Dolayısıyla, şu anda, yazılış tarihiyle ilgili herhangi bir şey söyleme imkânımız bulunmamaktadır. Aynı sebepten dolayı eserin başını verme imkânımız da yoktur.

E. İslâm Tarihi, Vaaz Ve İrşâda Dair Eserleri

1. *Ravzatü'r-reyâhîn* (روضة الرياحين) ve Tetimmesi: *Münşeâtü'l-mülûk* (منشآت الملوك)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında da zikredilen[42] bu çalışma, Hulefâ-i Râşidîn'in menkıbelerine dairdir. Bazı kaynaklarda "*Menâkıb-i Çehâryâr-i Güzîn*" adıyla da zikredilmektedir. Birkaç versiyonu olduğu anlaşılan eser, anahatlarıyla bir "mukaddime", her biri dokuzar fasıldan meydana gelen dört "bâb", bir "furû'" ve "*Münşeâtü'l-mülûk*" adı verilen bir "tetimme"den oluşmaktadır. Mukaddimesi Arapça, devamı Türkçe olan bu eserin şu ana kadar, biri başından eksik olmak üzere, beş nüshası tespit edilebilmiştir.[43]

40 Bükâî, *Risâle fî beyâni ıskātı's-salât*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 171a.

41 Bükâî, *Akāidü'l-ebrâr ve hilâfühâ akāidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797 (Bükâî'nin üç risâlesinden alınan varakların karışık olarak dizilip tek bir esermiş gibi numaralandırılıp ciltlendiği bir mecmûadır. 15a-17b, 5a-14b, 4a-4b varakları bu esere aittir. Diğer iki eser: 1- *Akāidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ akāidü ehli'n-nâr* [vr. 2a. Sadece ilk sayfası mevcut.]; 2- *Risâle fî beyâni ıskāti's-salât* [vr. 3a-3b, 18a. Sadece ilk sayfası eksik.]).

42 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 501; Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887.

43 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, 1- Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 5b-94b (*Menâkıb-i Çehâryâr-i Güzîn* adıyla kayıtlı. İkinci risâle olmakla birlikte varak numaraları 1'den başlıyor. Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok. Kitabın tetimmesi olan *Münşeâtü'l-mülûk* yok.); 2- Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 1b-68b (*Ravza*), 68b-75a (*Münşeât*) (Müstensih adı ve istinsâh tarihi yok.). 3- Hacı Mahmud Efendi-4511, vr. 1b-39a (*Ravza*'nın 3. bâbının 9. Faslı ile başlıyor.), 39b-48b (*Münşeât*) (Bu nüshada bazı problemler var. Şöyle ki vr. 39a'da *Ravza*'nın telif tarihi olarak "9 Rebîulevvel 1171 Cuma gecesi yatsıdan sonra [21 Kasım 1757 Pazartesi]" verilmiş. Ancak dikkat edilirse hem milâdî karşılığındaki gün tutmuyor [Cuma gecesi-Pa-

Görüldüğü kadarıyla mukaddimesinde Sultan III. Osman'ı (1110-1171/1699-1757) andığı[44] *Ravzatü'r-reyâhîn* ve tetimmesi *Münşeâtü'l-mülûk*'ün ilk versiyonu 9 Rebîulevvel 1169 (13 Aralık 1755) Cuma gecesi Yatsıdan sonra tamamlanmıştır.[45] Mukaddimesinde Sultan III. Mustafa'yı andığı[46] *Ravzatü'r-reyâhîn*'nin ikinci versiyonu 1177 (1763-64) yılında;[47] içinde Sultan III. Mustafa'yı andığı[48] *Münşeâtü'l-mülûk*'ün ikinci versiyonu ise 1178 (1764-65) yılında tamamlanmıştır.[49]

2. *Sirru'l- Ümme* (سر الأمة)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında *Sirâcü'l-ümme fî menâkıbi'l-eimme* (**سراج الأمة في مناقب الأئمة**)[50] ve *Serâiru'l-ümme fî menâkıbi'l-eimme* (**سرائر الأمة في مناقب الأئمة**) [51] adlarıyla zikredilen bu çalışma, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, önde gelen üç öğrencisi ve diğer üç mezhep imamının menkıbelerine dairdir. Bükâî'nin, havâs ve avâmma hediye olmak üzere yazdığı bu

zartesi] hem de diğer nüshalardaki tarihlere göre, ay gün ve vakit aynı, sadece yıl farklı [1169-1171]. Dolayısıyla bu 1171 tarihi istinsâh tarihi olmalı. Vr. 48b'in iki kenarındaki istinsahtan ferâğ kaydında ise "müstensih: Defter-i Hâkānî kâtibi Mustafa Sabri; istinsah tarihi: 5 Cemâziyelâhir 1191 [11 Temmuz 1777 Cuma]" veriliyor. Sonuç itibariyle sadece tek rakamı [**سبعين - تسعين**] farklı olan bu tarihlerden [1171-1191] biri diğerinden tahrif edilmiş olmalı. Bu nüshadaki son bir tuhaflık ise herhangi bir açıklama yapılmadan metnin sonunda verilen 16 Muharrem 1224 [3 Mart 1809 Cuma] tarihidir.); 4- Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 1b-86a (*Ravza+Münşeât* [vr. 78a-86a]) (Müstensih: es-Seyyid Abdullah b. el-Hâc Sâlih Efendi. İstinsah tarihi: 6 Receb [11]70 [27 Mart 1757 Pazar]. Metnin sonunda da bir tarih veriliyor: Gurre-i [1] Cemâziyelâhir 1179 [15 Kasım 1765 Cuma]), 86b-94a (*Münşeât*) (Müstensih adı yok. İstinsah tarihi: Gurre-i [1] Cemâziyelâhir 1179 [15 Kasım 1765 Cuma]); 5- Darülmesnevi-144M, vr. 5a-114b (*Ravza*), 115a-138a (*Münşeât*) (Müstensih adı yok. İstinsâh Tarihi: 1180 [1766-67].).

44 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 6b; Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 2b.

45 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 94a-94b (Bu nüshanın sonunda *Münşeâtü'l-mülûk* yok); Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 68a-68b.

46 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 2a-2b; Darülmesnevi-144M, vr. 6a.

47 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 85b (Bu nüshanın mukaddimesinde Sultan III. Mustafa'nın adı zikredilmesine rağmen ferâğ kaydında [vr. 85b] yine ilk versiyonun tarihi [1169/1755] veriliyor. İstinsah tarihi: Gurre-i [1] Cemâziyelâhir 1179/15 Kasım 1765); Darülmesnevi-144M, vr. 114b.

48 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Darülmesnevi-144M, vr. 121b-122a.

49 Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Darülmesnevi-144M, vr. 138a.

50 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 501; a. mlf., *İzâh*, II, 6; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

51 Bağdatlı, *İzâh*, II, 9.

kitabın sadece bir nüshası tespit edilebilmiştir.[52] Ferağ kaydına göre 1170 (1756-57) yılında telifi tamamlanmıştır.[53]

3. *İhyâü'l-Kulûb* (إحياء القلوب)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma Ümmet-i Muhammed'e dairdir. Bükâî'nin, kardeşlere hediye, dostlara hatıra olmak üzere yazdığı bu risalenin, şu ana kadar iki yazma nüshası ile Saîd Abdülfettâh tarafından yapılan tahkikli neşri tarafımızca tespit edilebilmiştir.[54] Ferağ kaydına göre 11 Zilkade 1173 (25 Haziran 1760) tarihinde telifi tamamlanmıştır.[55]

4. *Ravzatü'l-Cenne [fî Hakki'l-Mesâcid]* ([روضة الجنة [في حق المساجد)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu çalışma mescidler hakkındadır. Bükâî'nin, kardeşlere, havâs ve avâmma hediye, cennet bahçelerine vesîle olmak üzere yazdığı bu risalenin, şu ana kadar sadece bir nüshası tespit edilebilmiştir.[56] Ferağ kaydına göre, Evâhir-i (21-30) Cemâziyelevvel 1174 (29 Aralık 1761-7 Ocak 1762) tarihinde akşamla yatsı arasında telifi tamamlanmıştır.[57]

52 Bükâî, *Sirru'l-ümme*, Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Mikrofilm no: 3867-FH), vr. 1b-38a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

53 Bükâî, *Sirru'l-ümme*, Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Mikrofilm no: 3867-FH), vr. 37b-38a.

54 Bükâî, *İhyâü'l-kulûb*, 1- Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/1, vr. 0b-9a (Bu nüshanın hattı Bükâî'nin Babadağı'nda yazdığı dilekçenin [*BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir. Nüshanın tanıtımı için bkz. Muhammed b. Seyyid Ahmed Mutîurrahmân vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtûtâti Mektebeti'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf*, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1426/2006, III, 1244, no: 4557.); 2- Câmiatü'l-Kahire-15386, 30 vr. (Nüshanın başından ve sonundan fotoğraflar için bkz. Bir sonraki maddede zikredilecek neşir, s. 21-29); 3- thk. Saîd Abdülfettâh, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1414/1993, 158 s. (metin, s. 32-111).

55 Bükâî, *İhyâü'l-kulûb*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/1, vr. 9a; Tahkikli neşir, s. 29, 111.

56 Bükâî, *Ravzatü'l-Cenne*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/2, vr. 10b-17b (Bu nüshanın hattı Bükâî'nin Babadağı'nda yazdığı dilekçenin [*BOA*, Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129] hattına çok benzemektedir. Müstensih adı da zikredilmediğine göre, müellif hattı olma ihtimali yüksektir. Nüshanın tanıtımı için bkz. Muhammed b. Seyyid Ahmed Mutîurrahmân vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtûtâti Mektebeti'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf*, III, 1266, no: 4658.).

57 Bükâî, *Ravzatü'l-Cenne*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/2, vr. 17b.

F. Arap Diline Dair Eserleri

1. *Hazînetü'l-Ğılmân* (خزينة الغلمان)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen[58] bu çalışma, meşhur *Emsile-i Muhtelife*'nin şerhidir. Biyografi / bibliyografi kitaplarında *Hadîkatü'l-ulemâ* (حديقة العلماء) adıyla zikredilen,[59] fakat şu ana kadar hiçbir nüshasını tespit edemediğimiz eser, bu olmalıdır. Zira pek çok nüshası bulunmasına rağmen *Hazînetü'l-ğılmân*'ın değil de bunun zikredilmesi ve el yazısında bu iki ismin birbirine karışmasının kolay oluşu, bu kanaatimizi pekiştirmektedir. Mukaddimesi Arapça, devamı Türkçe olan eserde *Emsile-i Muhtelife*'de yer alan 24 sîğa soru-cevap metoduyla şerh edilmiştir.

Bükâî'nin zeki öğrencilerinden birinin isteği üzerine kaleme alınan bu çalışmanın şu ana kadar sekiz nüshası tespit edilebilmiştir.[60] Ferağ kaydına göre, İstanbul'da Zilkade 1160 (Aralık 1747-Ocak 1748) yılında yatsıdan sonra telifi tamamlanmıştır.[61]

2. *Mükâşefetü'l-İ'râb* (مكاشفة الإعراب)

Biyografi / bibliyografi kitaplarında zikredilmeyen bu eser, *Avâmil-i Cedîd*'in metni üzerine yapılmış bir i'râb / mu'rib çalışmasıdır. Bükâî'nin, *Zübdetü'l-kavâid*'in ikinci versiyonunda esmâ-i sitte'nin irâbı konusunu şerhederken "*Mu'rib*'ime bak" diyerek bizzat zikrettiği[62] bu çalışmanın sadece

58 Sadece şu çalışmada adı ve iki nüshası zikrediliyor: Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887.

59 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 501; a. mlf., *İzâhu'l-meknûn*, I, 399; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 118; Kehhâle, *Mu'cem*, IV, 75.

60 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, 1- Bağdatlı Vehbi-2046, vr. 344b-355a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 2- Yazma Bağışlar-1758, vr. 59b-72a (Müstensih: Köprü Mahallesi İmamı es-Seyyid Mehmed b. Ahmed. İstinsah tarihi: 1187 [1773-1774].); 3- Balıkesir İl Halk Ktp-42/4, vr. 69b-74a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 4- Kastamonu YEK-KHK2481, vr. 1b-14a (İstinsahtan ferağ kaydı vardır; ancak "Zilkade yatsıdan sonra" ve "Kostantiniye" ifadelerinden başka bir bilgi yoktur.); 5- Milli Ktp, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp-4166/3, vr. 19b-29a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 6- Milli Ktp, Çankırı İl Halk Ktp-81/10, vr. 146b-162a (Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.); 7- Milli Ktp, Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2, vr. 1b-18a (Müellifin nüshasından istinsah edilmiş. Müstensih adı yoktur. İstinsah tarihi: 1222 [1807-1808]; 8- Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 260a-268b (Müellifin te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

61 Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, Medine Melik Abdülazîz Ktp., Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 268a.

62 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Kütüphanesi-1777, vr. 39b; Milli Ktp-4903/1, vr. 79b-88a. Birinci versiyonda zikredilmez. Bkz. Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey-23, vr. 81b.

bir nüshasını tespit edilebilmiştir.[63] Ferağ kaydına göre, Gurre-i [1] Receb 1161 (27 Haziran 1748) tarihinde telifi tamamlanmıştır.[64]

3- *Zübdetü'l-Kavâid [ve] Ukdetü'l-Fevâid* (زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد)
Çalışmamızın konusu olan bu eser, bir sonraki bölümde genişçe tanıtılacaktır. Yukarıda zikredilenler dışında, hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız ve adından hareketle de bir başlık altına yerleştiremediğimiz *Gâyetü'l-merâm* (غاية المرام) adlı bir eser daha Bükâî'ye nisbet edilmektedir.[65]

III- Zübdetü'l-Kavâ'id'in Tahlili

Bu bölümde önce Bükâî'nin çalışmamızın konusu olan *Zübdetü'l-kavâ'id [ve] ukdetü'l-fevâid* (زبدة القواعد [و] عقدة الفوائد) adlı *Avâmil-i Cedîd* şerhi hakkında genel bilgiler verilecek, ardından eserin muhtevâsı iki versiyonuna göre tanıtılacak, metoduyla ilgili tespitler sıralanacak ve son olarak tespit edilen kaynakları listelenecektir.

A. Genel Bilgiler

Burada eserin, adı, Bükâî'ye âidiyeti, başı ve sonu, yazılış sebebi, yazılış tarihi ve yazma nüshaları gibi genel özellikleri tanıtılacaktır.

Eserin adı, versiyonlarına göre küçük bir farklılık arz etmektedir. Birinci versiyona göre yazılmış olan Mehmed Asım Bey-23 nüshasında *Zübdetü'l-kavâ'id ve ukdetü'l-fevâid* (زبدة القواعد وعقدة الفوائد) şeklinde iken;[66] ikinci versiyona göre yazılmış olan nüshalarda aradaki vâv harfi atılarak *Zübdetü'l-kavâ'id ukdetü'l-fevâid* (زبدة القواعد عقدة الفوائد) şekline dönüştürülmüştür.[67]

Eserin müellife aidiyeti hususunda ise biyografi / bibliyografi kitaplarında

63 Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 212b-259b (Müellifin te'liften ferâğ kaydı vardır. Müstensih adı ve istinsah tarihi yoktur.).

64 Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Melik Abdülazîz Ktp., Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3, vr. 259b.

65 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 46; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 501.

66 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 50b (Besmelenin üstünde kırmızı mürekkeple yazılı), 51b (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi).

67 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b (Besmelenin üstünde serlevha içindeki bölümde kırmızı mürekkeple yazılı), 4b (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi); Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-4903, vr. 1b (Besmelenin üstünde serlevha içindeki bölümde kırmızı mürekkeple yazılı), 4a (Mukaddimede müellifin kendi ifadesi).

zikredilmese de[68] herhangi bir şüphe yoktur. Zira müellif, diğer eserlerinde olduğu gibi, bunda da hem mukaddimede[69] hem yeri geldikçe metin içinde[70] hem de teliften ferağ kaydında[71] kendi adını açıkça zikretmiştir.

Zübdetü'l-kavâ'id'in başı şöyledir:[72]

> **بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. الحمدُ لِلّٰهِ الذي جعل العلم زينا للعلماء، وسراجا للطالبين في ظلمة الظلماء، وهدية للمهتدين كالنجوم في جو السماء، وسلاحا على القاصدين والأعداء، فصاروا في الدين ينابيع الحكم، وفي الشريعة مصابيح الظلم، عفا اللّٰه عنهم السيئات، وضاعف اللّٰه لهم الحسنات، ورفع لهم في جناته الدرجات، كما أخبر في كتابه عالمُ السِّرّ والخَفِيَّات: ﴿والذين أوتوا العلم درجات﴾. والصلاةُ والسلام على شفيعِ العُصَاة، وعلى آله وأصحابه [الذين] نالوا روضاتِ الجنَّات، وفازوا عن نِيران الدركات. أما بعدُ: فيقول أفقرُ عباد اللّٰه الغني العلي، ...، المَدْعُوُّ بين أمثاله وإخوانه بلفظِ «ولي الدين البكائي»، ...: لَمَّا كان «علم النحو» في الكلام كالملحِ في الطعام، والأساسِ في المقام كالأب في الغلام، ...: فقد خلج ببالي، وخطر في خيالي، أن أشرح الكتاب المسمى بـ«العوامل لجديد»، ...، لمولانا أفضل المتأخرين، ...، محمد بن پير علي البرگوي، ...، فشرحت شرحا مختصرا مفيدا نافعا جميلا، شاملا من القواعد، مغنيا عن الغير، معترفا بقلة بضاعتي، ...، ليكون ذُخْرًا لآخرتي يوم الأحزان، ...، فسمَّيتُ هذا الكتابَ: «زبدة القواعد [و]عقدة الفوائد»، ...**

Zübdetü'l-kavâid'in sonu şöyledir:[73]

> **هذا آخر ما أوردناه من القواعد على «عوامل الشيخ الكامل المرشد إلى الصواب» إعانة للطلبة الكرام، بعون الملك العلَّام، وأرجو من الإخوان، من ذوي العرفان إصلاحَ ما يقبل الإصلاح. فقد وقع الفراغ الفراغ بتنميقه، بحسن عون اللّٰه وتوفيقه، ووثاق همة القلب وتذويقه، ومزيد محض الحب وتشويقه، على يد مؤلفه، ولي الدين البكائي، غفر اللّٰه له ولمن دعا إليه، في أواخر جماذي الأول في يوم الأحد [/ أواخر جماذي الآخر بعد العشاء]، ودعوت إلى اللّٰه مستمِدًّا في ساحة كَرَمِه الذي لا يُرَدُّ السائل في بابه، ورجوت إجابته في حق النشر والشكر على الإحسان، إنَّ شكره غير مقدور، إلا أن العاجز بعد السعي معذور، وهو حسبي ونعم الكيل. والصلاة والسلام على خير الأنام، وعلى آله وأصحابه الكرام، عَدَدَ ما يُرْسَمُ بالأقلام، ما دام الابتداء والاختتام، والحمد للّٰه رب العالمين. (نظم): حمد للّٰه اولدي اتمام ميسّر لطف حق / اشبو وقتمده خدانك ايلديكي لطفه بق // ...**

68 Sadece şu çalışmada adı ve üç nüshası zikrediliyor: Ali Rıza Karabulut vd, *Mu'cem*, V, 3887.

69 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b.

70 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 19a, 20b, 21a, 21b, 24a, 24b, 25a, 26b, 31a, 33b.

71 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a.

72 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b-4b.

73 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41-a-41b.

Eserde Bükâî, mukaddimede eserin yazılış sebebini ise özetle şöyle anlatmaktadır:

Nahiv ilmi yemekteki tuz gibi önemlidir. Sarf ilmi ilimlerin anası ise, nahiv ilmi de babasıdır. Bundan dolayı aklıma nahiv ilmine dair olan *Avâmil-i Cedîd* adlı kitabı şerh etmek geldi. Zira o, öğrenciler için çok faydalıdır ve büyük âlim İmam Birgivî'ye aittir. Sonunda, yetersizliğimi, bedenî rahatsızlıklarımı ve meşguliyetlerimin çokluğunu itiraf etmekle birlikte, Allah'a dayanıp sığınarak, âhiretim için bir birikim, ilme susayan öğrenciler için bir su, talepte bulunan dostlar için bir hediye, cehennemden âzad olmamız ve cennette yüksek derecelere nâil olmamız için bir vesîle olmak üzere, muhtasar ve müfîd, gerekli kaideleri kapsayan ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılan bir şerh yazdım.[74]

Bükâî'nin eserin sonuna teliften ferağ kaydı koymasına rağmen, maalesef ulaşabildiğimiz nüshaların müstensihlerinden kimisinin ay ve günü (Evâhir-i Cemâziyelevvel Pazar)[75] veya ay, gün ve vakti (Evâhir-i Cemâziyelâhir yatsıdan sonra)[76] vermekle birlikte yılı istinsah yılına çevirmeleri, kimisinin de müellifin ferağ kaydını kendisine mal etmeye çalışması[77] sebebiyle eserin yazılış tarihi tespit edilememektedir.

Ancak ikinci versiyonun nüshalarından olan İzmir Millî Kütüphanesi-1777 nüshasının sonundaki 16 Rebîulevvel 1182 (31 Temmuz 1768 Pazar) tarihinin, müellif hayattayken istinsah edilmesi ve müstensih adının bulunmamasına nazaran, ikinci versiyonun telif tarihi olarak kabul edilmesi mümkündür.[78]

Zübdetü'l-kavâ'id'in şu ana kadar, biri birinci versiyon, üçü ikinci versiyon olmak üzere, dört nüshası tarafımızca tespit edilebilmiştir. Buna göre;

1. Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Bölümü, nr. 23, vr. 50b-87b.

Mecmûanın üçüncü risâlesidir. Eserin birinci versiyonunun nüshasıdır. Besmelenin üstünde kırmızı mürekkeple: (**هذه كتاب زبدة القواعد وعقدة الفوائد**) yazılı. Nesih yazı. Başlıklar, başlık mâhiyetindeki kelimeler, şatbeler, *Avâmil*'in metni ve kenarlardaki matlablar kırmızı. Kenarlarda, matlablar dışında, yer yer tashihler ve (**منه**) rumuzlu notlar var. Müstensih:

74 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b-4b.
75 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87b.
76 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a-41b.
77 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-4903, vr. 91a.
78 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a-41b.

Bindirekli (**بندركلي**) Beldesinde Sıbyân Muallimi Ömer. İstinsah tarihi: 1199 (1784-85).[79]

2. İzmir Millî Kütüphanesi, nr. 1777, vr. 3b-41b.
Eserin ikinci versiyonunun nüshasıdır. Serlevhanın içindeki bölmede kırmızı mürekkeple: (**هذا كتاب زبدة القواعد عقدة الفوائد**) yazılı. Serlevhalı, tezhipli, çerçeveli. Güzel bir ta'lik yazı. Başlıklar ve başlık mâhiyetindeki kelimeler kırmızı. *Avâmil*'in metninin üzeri çoğu yerde kırmızı mürekkeple çizilmiş. Kenarlarda çok az sayıda matlab ve bazı notlar var. Müstensih adı yok. İstinsah tarihi (ikinci versiyonun telif tarihi olma ihtimali de var): 16 Rebîulevvel 1182 (31 Temmuz 1768 Pazar).[80]

3. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, nr. 4903/1, vr. 1b-91b.
Eserin ikinci versiyonunun nüshasıdır. Serlevhanın içindeki bölmede kırmızı mürekkeple: (**هذا كتاب ذبدة القواعد عقدة الفوائد**) yazılı. 7b-18a arasındaki varaklar yapışık olduğu için çekimi yapılamamış. Serlevhalı, tezhipli, çerçeveli. Güzel bir nesih yazı. Başlıklar ve başlık mâhiyetindeki kelimeler kırmızı. *Avâmil*'in metninin üzeri çoğu yerde kırmızı mürekkeple çizilmiş. Kenarlarda matlablar ve (**منه**) rumuzlu notlar var. Müstensih: Mehmed Emin Refî. İstinsah tarihi: 21 Rebîulevvel 1200 (22 Ocak 1786 Pazar). Müstensih teliften ferağ kaydını, müellif adını ve telif tarihini değiştirerek istinsahtan ferağ kaydına dönüştürmüş.

4. Bağdat, Mektebetü'l-Methafi'l-Irâkî, nr. 710.
Bu nüsha, adına bakılırsa (arada "ve" bağlacı yok) ikinci versiyonun nüshası olmalıdır. Üsâme Nâsır en-Nakşebendî'nin verdiği bilgilere göre: Güzel bir yazısı olup, 1271 (1854) yılında istinsah edilmiştir, 96 varaktır.[81]

B. Muhtevâsı

Zübdetü'l-kavâ'id esasında *Avâmil-i Cedîd*'in memzûc metodla yazılmış bir şerhi olmakla birlikte, şârih (Bükâî) tarafından, öğrenciyi diğer kitaplardan müstağni kılmak amacıyla, esere şerh dışında iki bölüm ilâve edilmiştir.

79 Nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ramazan Şeşen vd, *Fihrisü mahtûtâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul: IRCICA, 1406/1986, III, 20. İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri VT'nda eserin adı: "*Zübdetü'l-Kavaid ve Umdetü'l-Fevaid*" şeklinde kayıtlıdır.

80 Nüshanın tanıtımı için ayrıca bkz. Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1994, II, 398.

81 İstenen fâhiş fiyat sebebiyle görme imkânı bulamadığımız bu nüshanın tanıtımı için bkz. Üsâme Nâsır en-Nakşebendî, *el-Mahtûtâtü'l-luğaviyye fî Mektebeti'l-Methafi'l-Irâkî*, Bağdad: Müdîriyyetü's-Sekâfeti'l-Âmme, 1968, s. 34-35.

Eserin bütün bölümlerinin sıralanışını farklı versiyonlarda şu şekildedir:

Mehmed Âsım Bey-23 (1. Versiyon)	**Vr.**	**İzmir Millî Ktp-1777 (2. Versiyon)**	**Vr.**
1- Mukaddime	50b-51b	1- Mukaddime	3b-5a
2- Birinci İlâve Bölüm	51b-58a	2- Birinci İlâve Bölüm	5a-13b
3- *Avâmil*'in Şerhi	58a-82b	3- İkinci İlâve Bölüm	13b-18a
4- İkinci İlâve Bölüm	83a-87a	4- *Avâmil*'in Şerhi	18a-41a
5- Te'liften Ferağ Kaydı	87a-87b	5- Te'liften Ferağ Kaydı	41a-41b

Şimdi, ikinci versiyonun sıralamasına göre, eserin bölümlerinin içerikleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler ise aşağıda zikredilecektir.

1. Mukaddime

Bükâî, mukaddimesine besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Sonra kendi adını zikredip dua eder. Eserin yazılış sebebine girizgâh olmak üzere, nahiv ilminin öneminden (Sarf ve nahiv ilimlerinin önemine dair 3 beyitlik Türkçe bir nazım var.) bahseder. Bundan dolayı nahiv ilmine dair *Avâmil-i Cedîd* kitabını şerhetmeyi düşündüğünü belirtir. Bu vesileyle nahiv ilminin öğretilmesinde *Avâmil-i Cedîd* kitabının ne kadar faydalı olduğunu (*Avâmil*'in medhine dair 3 beyitlik Türkçe bir nazım var.) ve *Avâmil*'in müellifi olan İmâm Birgivî'nin (ö. 981/1573) faziletlerini anlatır (Birgivî'nin medhine dair 8 beyitlik Türkçe bir nazım var). Sonunda yetersizliğini, bedenî rahatsızlıklarını ve meşguliyetlerinin çokluğunu itiraf etmekle birlikte, Allah'a dayanıp sığınarak, âhireti için bir birikim, ilme susayan öğrenciler için bir su, talepte bulunan dostlar için bir hediye, cehennemden âzad olmak ve cennette yüksek dereceler kazanmak için bir vesîle olsun diye, muhtasar ve müfîd, gerekli kaideleri kapsayan ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağni kılan bir şerh yazdığını ve bu şerhe *Zübdetü'l-kavâ'id 'ukdetü'l-fevâid* adını verdiğini söyler.[82]

2. Birinci İlâve Bölüm

Bükâî, mukaddimeden hemen sonra "*Allâh'ın lütf u keremiyle, esas maksada başlamadan önce, inşâallâh bazı Rabbânî âlimlerin eserlerinde bulduğum bazı dağınık kāideleri ve ilgili fâideleri zikredeceğiz*" diyerek takdim ettiği bu bölüme başlar. Bu kāide ve fâideleri, "öğrenciyi imtihana alıştırmak" ve

82 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 50b-51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 3b-5a.

"soru soranları susturmak" amacıyla "soru - cevap" (**فإن قيل - قلت**) metoduyla açıkladığını belirtir.[83]

Bükâî, bu bölümde nahiv, lügat, belâgat, mantık, edâtlar ve furûkla ilgili, birinci versiyonda 59, ikinci versiyonda 66 konuyu ele almıştır ki bunların bazıları sıralama ve içerik bakımından versiyonlara göre farklılık arz etmektedir.[84]

3. İkinci İlâve Bölüm

Bükâî, birinci versiyonda *Avâmil*'in şerhi bittikten sonra kitaba hâtime olmak üzere, ikinci versiyonda ise birinci ilâve bölümün sonunda şerhe başlamadan önce, "*öğrencinin şüpheye düştüğünde başkasının kitabına ihtiyaç duymaması ve kendisi için duâ etmesi*" amacıyla bazı harfleri açıklayacağını ve "öğrenci için değişiklik olsun" diye burada soru-cevap metodunu değil, (**منها: ...**)'ları kullanacağını söyler.[85]

Bükâî, bu bölümde, *Avâmil-i Cedîd*'de bulunmayan, dolayısıyla âmil olmayan harfler (edâtlar) ve aksâm-ı seb'a konularını, birinci versiyonda 31, ikinci versiyonda 28 başlık (**منها: ... ومنها: ...**) altında işlemiştir ki yine bunların da bazıları sıralama ve içerik bakımından versiyonlara göre farklılık arz etmektedir.[86]

4. *Avâmil-i Cedîd*'in Şerhi

Bükâî, birinci versiyonda birinci ilâve bölümün, ikinci versiyonda ikinci ilâve bölümün sonunda: "*Bil ki nahiv ilminin kaideleri gerçekten çoktur. Onlardan Rabbânî âlimlerin kitaplarında bulduklarımdan bazılarını seçtik.*" dedikten sonra, duâlar ederek *Avâmil*'in şerhine başlar.[87]

Bükâî'nin memzûc şerh metoduyla yazdığı bu kısımda, genellikle Abdülkāhir el-Cürcânî'nin *el-Avâmilü'l-mie* ve İmam Birgivî'nin *İzhâru'l-esrâr* adlı eserlerinin ibârelerini kullandığı dikkat çekmekte ve yine bazı yerlerde versiyonlara göre farklılıklar göze çarpmaktadır. Konuların rahatça takibi için *Avâmil*'in ana başlıklarının şerh içindeki yerleri, versiyonlara göre, aşağıdaki tabloya çıkartılmıştır:

83 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id* Mehmed Asım Bey-23, vr. 51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a.

84 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id* Mehmed Asım Bey-23, vr. 51b-58a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a13b.

85 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 83a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 13b.

86 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 83a-87a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 13b-18a.

87 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 58a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a.

AVÂMİL-İ CEDÎD'İN BAŞLIKLARI	Mehmed Âsım Bey-23, vr. 58a-82b	İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a-41a
MUKADDİME	58a	18a
I- BİRİNCİ BÂB: ÂMİL (60)	62a	22a
A- LAFZÎ ÂMİLLER (58)	62b	22a
1- Semâî Âmiller (49)	62b	22a
a) Birinci Nevi: Harf-i Cerler (20)	62b	22a
b) İkinci Nevi: İsmini Nasb Haberini Raf' Eden Harfler (8)	66a	25b
c) Üçüncü Nevi: İsmini Raf' Haberini Nasb Eden Harfler (2)	68a	27b
d) Dördüncü Nevi: Fiil-i Muzâriyi Nasb Eden Harfler (4)	68b	28a
e) Beşinci Nevi: Fiil-i Müzâriyi Cezm Eden Kelimeler (15)	69a	29a
2- Kıyâsî Âmiller (9)	71a	30a
B- MANEVÎ ÂMİLLER (2)	74b	34a
II- İKİNCİ BÂB: MA'MÛL (30)	74b	34a
A- MA'MÛLÜN Bİ'L-ASÂLE (25)	74b	34a
1- Merfû Ma'mûller (9)	74b	34b
2- Mansûb Ma'mûller (13)	75b	35a
3- Mecrûr Ma'mûller (2)	77a	36a
4- Meczûm Ma'mûl (1)	77a	36b
B- MA'MÛLÜN Bİ'T-TEBEIYYE (5)	77b	36b
III- ÜÇÜNCÜ BÂB: İ'RÂB (10)	80a	38b
A- İ'RÂB ALÂMETLERİ (10)	80a	38b
1- Harekeler (3)	80a	38b
2- Harfler (4)	80a	38b
3- Hazifler (3)	80a	38b
B- MU'REBİN NEVİLERİ (9)	80a	38b
1- Sırf Harekeyle İ'râblananlar (3)	80b	38b
2- Sırf Harfle İ'râblananlar (3)	81a	39b
3- Hareke ve Hazifle İ'râblananlar (2)	81b	40a
4- Harf ve Hazifle İ'râblananlar (1)	82a	40a
C- İ'RÂBIN NEVİLERİ (3)	82a	40b
1- Lafzî İ'râb	82a	40b
2- Takdirî İ'râb	82a	40b
3- Mahallî İ'râb	82b	40b

5. Te'liften Ferâğ

Bükâî, birinci versiyonda ikinci ilâve bölümün sonunda, ikinci versiyonda ise *Avâmil*'in şerhi bittikten sonra, "*Bu, Allâm olan Melik'in yardımıyla, kıymetli talebelere yardım etmek amacıyla, kemâle eren ve doğruyu gösteren Şeyh'in Avâmil'i üzerine getirdiğimiz kāidelerin sonudur. İrfân sahibi ihvândan umulan, ıslâhı kābil olanı ıslâh etmeleridir.*" dedikten sonra te'liften ferağ kaydına başlar.[88] Ancak Bükâî'nin eserin te'lif tarihini kaydetmiş olmasına rağmen, yukarıda "Başı ve Sonu" başlığı altında metnini verdiğimiz ve "Yazılış Tarihi" başlığı altında anlattığımız üzere, müstensihlerin birtakım hatalı tutumları, net bir bilgi sunmayı imkânsız kılmaktadır.

C. Metodu

Bükâî'nin, öğrenciye başka eserlere muhtaç olmadan temel nahiv bilgilerini öğretmeyi hedeflediği *Zübdetü'l-kavâ'id*'de uyguladığı üç metod özellikle dikkat çekmektedir:

1. Konuları Maddeleştirerek Anlatma Metodu

Bukâî de, tıpkı metnin sahibi Birgivî gibi, konuları maddeleştirerek ve işin başında toplam sayıyı vererek anlatır. Bu husus, gerek ilâve bölümlerde gerekse şerh kısmında, hemen hemen her sayfada açıkça görülmektedir.

2. Soru-Cevap Metodu

Bükâî'nin çok kullandığı bir başka metod "soru - cevap" (**فإن قيل - قلت**) metodudur. O, yukarıda da geçtiği üzere, birinci ilâve bölümü tamamen bu metodu esas alarak yazmış; diğer bölümlerde de pek çok yerde bu metoda başvurmuştur. Bu metodu kullanmaktaki amacının ise, "öğrenciyi imtihana alıştırmak" ve "soru soranları susturmak" olduğunu belirtmiştir.[89]

3. Konuları Anlattıktan Sonra Nazmetme Metodu

Bükâî'nin dikkat çeken bir başka metodu ise, konuları anlattıktan sonra, onları Türkçe manzûmelerle ifade etmesidir. Birinci versiyonda "beyit" başlığıyla verilen 12; ikinci versiyonda "nazım" başlığıyla verilen 50 manzûme bulunmaktadır. Manzûmelerin 1-9 beyitten oluştuğu görülmektedir.[90]

88 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87a-87b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 41a-41b.

89 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51b; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a.

90 Eserde ayrıca "*nahiv*" kelimesinin farklı lügat manalarıyla kullanıldığı 2 beyitlik bir Arapça manzûme (Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 52a;

Bu manzûmelerden bazı örnekler şöyledir:

a. Sarf ve nahiv ilimlerinin önemi:[91]

Kangı âlim Sarf u Nahve kılmamıştır iltifât
Olmaz anın ilminin sath-ı binâsında sebât
İlim ile fazla egerçi Sarf olupdur vâlide
İhtiyacı var tevellüdde velâkin vâlid'e
İştigâl-i Sarf ü Nahvi bil katında hemçû deyn
Lâzım u sâbitdürür her şeye hakk-ı vâlideyn

b. *Avâmil-i Cedîd*'in önemi:[92]

Bu Avâmil sürünür gerçi beyne'l-mübtedî
Lîk olmuşdur meârifde tarik-ı müntehî
Budur mirkāt-i tāk-ı fazl-ı bâb-ı terbiyet
Budur erkân-ı binâ-i kasr-ı ilm ü ma'rifet
İlm-i dîn manâda bir kasr-ı muallâdır hemân
Bu *Avâmil* ana olmuşdur yüz ayak nerdübân

c. Harf-i cerlerin ameli:[93]

Bu hurûf-i cârre yigirmi harf oldu tamam
Cerreder her kangı isme dâhil olsa vesselâm
Lâzım oldu herkese zabt-ı meânî-i eser
Lîk mânâ hâsıl olmaz olmayıcak harf-i cer
Kāide üzere kaçan kim bu hurûf imlâ olur
Bunların terkîbi birle her murâd inşâ olur
Bir denizdir bu ki üç harfi anın bir bahr olur
Ârif olan kişi bir harfinde bin deryâ bulur
Kudretullâhı idrâk (/ihâta) edemez ilm-i beşer
Kim kitâb-ı hikmetinden perverdedir bahr u ber

İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a) ile "*aksâm-ı seb'a*"nın isimlerinin sayıldığı 1 beyitlik Farsça bir manzûme (Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 87a; İzmir Millî Ktp-1777, vr. 17b) bulunmaktadır.

91 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51a (Hâmiş); İzmir Millî Ktp-1777, vr. 4a.

92 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Mehmed Asım Bey-23, vr. 51a (Hâmiş); İzmir Millî Ktp-1777, vr. 4a.

93 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 25a-25b.

D. Kaynakları

Bükâî'nin *Zübdetü'l-kavâ'id*'i yazarken pek çok kaynaktan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Hatta onun konuları kendi ibareleriyle anlatmak yerine, "bazı Rabbânî âlimlerin kitapları"ndaki[94] ibarelerle anlatmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu kaynaklardan çoğunun, o dönemdeki ders kitaplarından veya meşhur müracaat eserlerinden olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazılarının isimlerini zikretmiş, bazılarını ise zikretmemiştir. Zikredilmeyenlerin tam tespitini yapmaya başladığımız tahkik çalışmasına bırakarak, burada adını zikrettiği kaynaklarıyla zikretmediklerinden ilk anda tespit edilebilenlerin listesi, ikinci versiyondaki varak numaralarıyla verilecektir.

1. Adlarını Zikrettiği Kaynaklar

Bükâî'nin eser adını vererek zikrettiği kaynaklar, müelliflerinin vefât tarihlerine göre, şunlardır:

Ebû Dâvûd: Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889).[95]

- ***es-Sünen***[96]: Bükâî, bu eseri müellifinin adıyla "*Ebû Dâvûd*" şeklinde zikreder.[97]

Abdülkāhir el-Cürcânî: Ebû Bekr Abdülkāhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79).[98]

- ***el-Avâmilü'l-mie***[99]***:*** Bükâî, müellifi yanlışlıkla "*Abdurrahmân el-Cürcânî*"[100] veya kısaca "*el-Cürcânî*" şeklinde;[101] eseri bir yerde "*Avâmil*"[102] şeklinde zikreder. Ancak pek çok yerde, özellikle de âmillerin manalarını sayarken, adını zikretmeden, ondan iktibaslar yapar.

Tâcüddîn el-İsferâyînî: Tâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (ö. 684/1285).[103]

94 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5a, 18a.

95 M. Yaşar Kandemir, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, X, 119-121.

96 "*Kütüb-i Sitte*"den biri olan eserin pek çok baskısı vardır. Eserin tanıtımı için bkz. M. Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *DİA*, XXXVIII, 145-147.

97 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18a.

98 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkāhir el-Cürcânî", *DİA*, I, 247-248.

99 Eserin pek çok baskısı vardır. Meselâ: Abdülkāhir el-Cürcânî, *el-Avâmilü'l-mie*, nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğıstânî, 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009, s. 39-65.

100 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 31a.

101 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 33b.

102 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 31a.

103 Ziriklî, *A'lâm*, VII, 31; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 620.

- ***Dav'ü'l-Misbâh***[104]***:*** Bükâî, müellifi ve eserini izâfetle "*Sâhibü'd-Dav'*"[105] şeklinde zikreder.

Meylânî: Bedruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Muhammed el-Ömerî el-Meylânî (el-Cîlânî) (ö. 811/1408).[106]

- ***Şerhu'l-Muğnî***[107]***:*** Bükâî, müellif adını vermez; eseri metnin adıyla "*el-Muğnî*"[108] şeklinde zikreder.

Birgivî: Muhyiddîn (Takıyyüddîn) Mehmed b. Pîr Alî b. İskender el-Birgivî (Birgilî / Birgilû) (ö. 981/1573).[109]

- ***İzhâru'l-esrâr:*** Bükâî, bir yerde müellifi "*Musannif*"; eseri "*İzhâr*"[110] şeklinde zikreder. Ancak *Avâmil*'in metnini şerhederken pek çok yerde, adını zikretmeden, ondan iktibaslar yapar.

Fâsî: Ebû Îsâ Muhammed el-Mehdî b. Ahmed b. Alî b. Yûsuf el-Fâsî el-Kasrî (ö. 1109/1698).[111]

- ***Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâili'l-hayrât***[112]***:*** Bükâî, bu eseri, müellif adını eser adı gibi kullanarak, "*el-Fâsî şerhu'd-Delâil*"[113] şeklinde zikreder.

Bükâî: Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî (ö. 1184/1770).

- ***Mükâşefetü'l-i'râb:*** Bükâî, yukarıda tanıtılan ve *Avâmil*'in metnini şerhederken bir yerde atıfta bulunduğu bu eserini "*Mu'rib*'im" şeklinde zikreder.[114]

104 Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) nahiv ilmine dair *el-Misbâh* adlı metninin şerhidir. Bildiğimiz kadarıyla henüz basılmamıştır.

105 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id* İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24b.

106 Ziriklî, *A'lâm*, VI, 201; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 404.

107 Çârperdî'nin (ö. 746/1346) nahiv ilmine dair *el-Muğnî* adlı metninin şerhidir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî*, nşr. Mehmed Can, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014.

108 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 27b.

109 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I, 253-256; Ziriklî, A'lâm, VI, 61; Kehhâle, Mu'cem, III, 176; Emrullah Yüksel, "Birgivî", DİA, VI, 191-194; Arslan, İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

110 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 31a.

111 Ziriklî, *A'lâm*, VII, 112-113; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 737.

112 Cezûlî'nin (ö. 870/1465) salavât-ı şerîfeleri topladığı *Delâilü'l-hayrât* adlı eserinin şerhidir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: Fâsî, *Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâili'l-hayrât*, Mısır: Matbaatü Vâdi'n-Nîl, 1289.

113 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 20a.

114 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 39b.

2- Adlarını Zikretmediği Kaynaklar

Bükâî'nin eser adı vermeden kullandığı kaynaklardan ilk anda tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Mechûl: (ö. 538/1143'ten sonra).[115]

- ***Binâü'l-ef'âl***[116]***:*** Bükâî, ikinci ilâve bölümün sonunda yer verdiği "*aksâm-ı seb'a*" konusunu, adını zikretmeden, bu kaynaktan aynen nakleder.[117]

İbn Hişâm: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360).[118]

- ***el-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb***[119]***:*** Bükâî, birinci ilâve bölümde yer verdiği cümle ve edâtlarla ilgili konuları genellikle, adını zikretmeden, bu kaynaktan nakleder.[120]

İsmâil Hakkı Bursevî: İsmâil Hakkı b. Mustafa el-Aydôsî el-İstanbûlî el-Bursevî (ö. 1137/1725).[121]

- ***Furûk-ı Hakkî***[122]***:*** Bükâî, birinci ilâve bölümde yer verdiği yakın anlamlı kelimeler arasındaki farklarla ilgili konuları genellikle, adını zikretmeden, bu kaynaktan nakleder.[123]

Bükâî, bunların dışında da kaynak belirtmeden birçok âlimin adını ve âlim gruplarını zikrederek görüşlerini nakleder. Meselâ: "*Sîbeveyh*",[124] "*eş-Şâfiî*",[125] "*Müberred*",[126] "*Ömer en-Nesefî*",[127] "*er-Râgıb*",[128]

115 Eserde Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Mufassal* adlı eserinin bir şerhine atıfta bulunuluyor.

116 Tanıtımı için bkz. Mehmet Çakır, "Binâü'l-Ef'âl", *DİA*, VI, 179.

117 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 17a-17b.

118 Ziriklî, *A'lâm*, IV, 147; Kehhâle, *Mu'cem*, II, 305-306; M. Reşit Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, XX, 74-77.

119 Cümle, şibh-i cümle, bazı edatların manaları ve bazı i'râb hatalarına dair bir risâledir. Çeşitli baskıları vardır. Meselâ: İbn Hişâm, *el-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb,* nşr. Ali Fûde Nîl, 1. Baskı, Riyâd: Câmiatü'r-Riyâd İmâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1401/1981.

120 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 5b-11a.

121 Ziriklî, *A'lâm*, I, 313; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 362; Ali Namlı vd., "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, XXIII, 102-110.

122 Arapça imlâ kaideleri, muhtelif kelimelerin tahlilleri, çeşitli fâideler ve furûka dair bir kitaptır. Çeşitli baskıları vardır. Ayrıca bir doktora teziyle tahkik edilmiştir: Mehmet Faruk Çifçi, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik),* İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.

123 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 11a-13b.

124 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 21a, 24b.

125 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 23a.

126 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 19a, 24b.

127 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18b.

128 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 19b.

"*el-Arab*",[129] "*el-A'râb*",[130] "*el-Fusahâ*",[131] "*el-Eimme*",[132] "*el-Ulemâ*",[133] "*en-Nuhât*",[134] "*el-Muhakkıkûn*",[135] "*el-Ârifûn*",[136] "*el-Cumhûr*",[137] "*el-Ekserûn*",[138] "*Ba'du'l-ulemâ*",[139] "*Ba'duhüm*",[140] "*el-Ba'd*",[141] "*Ba'd*".[142]

Sonuç

İmâm Birgivî'nin *Avâmil-i Cedîd*'i üzerine yapılmış, ama pek de tanınmamış bir şerhi (*Zübdetü'l-kavâ'id [ve] ukdetü'l-fevâid*) keşfetmemizin üzerinden yaklaşık bir yıl geçti. Bu süre zarfında müellifin hayatı, eserleri ve bu şerhi üzerinde yaptığımız çalışmaların sonunda birtakım sonuçlara ulaştık. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

1. Biyografi kitaplarında hakkındaki bilgiler üç beş satırı geçmeyen bu şerhin müellifi Veliyyüddîn b. Halil el-Bükâî, özetle İstanbul Çapa'da bulunan Kazasker Abdurrahman Efendi Câmii'nde imamlık, Eminönü'nde bulunan Vâlide Câmii'nde (Yeni Câmi) kürsü şeyhliği yapmış; son olarak tayin edildiği ordu şeyhliği göreviyle 1182/1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılmış ve sefer esnasında bulunduğu Romanya'nın Babadağı kasabasında vefat etmiştir (10 Muharrem 1184/6 Mayıs 1770 Pazar).

Yaptığı görevler gözönüne alındığında, genel olarak Osmanlı Arşivlerinde, özellikle de Vakıflar'ın arşivlerinde Bükâî hakkında, bizim bulduklarımızdan çok daha fazla bilgi bulunduğunu tahmin ediyoruz.

2. Velûd bir müellif olan Bükâî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, tefsir; hadis, siyer ve şemâil; akāid ve kelâm; fıkıh; İslâm tarihi, vaaz ve irşâd; ve Arap dili alanlarında, çoğu risâle ebadında, Türkçe ve Arapça 18 eser kaleme almıştır.

129 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 10a, 13a.
130 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 13a.
131 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 7a, 7b, 22a, 38b.
132 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24b.
133 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 20a, 35a.
134 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 37b.
135 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 21b.
136 Bükâî, Zübdetü'l-kavâ'id, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18b.
137 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 22a.
138 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24a.
139 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 18b, 20a.
140 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 35a.
141 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 24a.
142 Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, İzmir Millî Ktp-1777, vr. 32b.

Türkiye ve dünya yazma eser kütüphaneleri tarandıkça, keşfedilmemiş başka eserlerinin de ortaya çıkabileceğini düşünüyoruz. Zira Bükâî'nin eserlerinin nüshalarının, sayıca az olsa da, oldukça geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Yurt içinde İstanbul başta olmak üzere, Ankara, Balıkesir, Burdur, Çankırı, Çorum, Kastamonu, Manisa, Tokat ve Trabzon'da; yurt dışında ise Kudüs, Mekke, Medîne ve Riyad'da çeşitli eserlerinin nüshalarına rastlanmaktadır.

3. Eserlerinin, gerek konu seçimi gerekse konuların işlenişi bakımından ayrıca incelenmeye değer olduğu kanaatindeyiz. Zira seçtiği konular, ya gençlerin ilmen yetişmesi ya mü'minlerin amelî ve ahlâkî gelişmeleri ya da örnek şahsiyetler yoluyla ümmet-i Muhammed'in o dönemlerde artık kaybetmeye başladığı özgüvenini yeniden kazanmasına yöneliktir. Çeşitli eserleri, özellikle Türkçe olanlar incelendiğinde toplumdaki olumsuzluklara kayıtsız kalmadığı, onların giderilmesi için gerek halka gerekse yöneticilere nasihat ettiği görülmektedir. Öte yandan eserlerinde daha çok, mesleği olan imâmlık ve vâizlikten kaynaklandığı anlaşılan vaaz ve eğitim üslûbu kendini göstermektedir. Bu çerçevede şiire ayrı bir önem vermiş; bir kısmı kendisine ait olan pek çok şiiri eserlerine serpiştirmiştir.

4. Bükâî'nin *Avâmil* şerhi, adında "avâmil" kelimesinin geçmemesi ve nüshalarının az bulunması sebebiyle olsa gerek, *Avâmil* üzerine yapılan çalışmaları listeleyen araştırmalarda yer almamaktadır. Ancak müellifinin muhtasar, müfîd ve öğrenciyi başka kitaplardan müstağnî kılacak bir eser olmasını hedeflediği bu şerh, "birtakım sarf, nahiv, belâgat, mantık ve furûk" ile "âmil olmayan edâtlar"a dair ilâve edilen iki bölüm ve bazı konuların Türkçe manzûmelerle anlatılması gibi özellikleriyle diğer şerhlerden farklılık arz etmektedir.

5. Son olarak Bükâî'nin *Avâmil-i Cedîd* üzerine yaptığı iki çalışmadan biri olan bu şerh çalışması (*Zübdetü'l-kavâ'id*) ile diğeri olan i'râb /mu'rib çalışmasını (*Mükâşefetü'l-i'râb*) birlikte tahkik etmeye başladığımızı belirtip *Zübdetü'l-kavâ'id*'in sonunda yer alan manzûmeyi naklederek burada çalışmamızı sona erdiriyoruz:

Hamd lillâh oldu itmâm müyesser lutf-i Hak
İşbu vaktimde Hüdâ'nın eylediği lutfa bak
Âmil olanlar amel ettikçe ederse duâ
Devlet-i dâreyn versin derim ki Bârî ana
Yâdigâr olmak içündür bu fakirden bir eser
Yoksa lâ vallâh değildir dostlara arz-ı hüner

Umarım ki bu kitabım ola makbul-i kibâr
Rağbet ile tâlib-i ilim içre bula iştihâr
Edemez bunlardan istiğnâ vazî u ger habîr
Haz alır bu ma'rifetten ger refî u ger sağîr

Kaynakça

Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası (Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeler)", *Divan*, 1999/1.

Abdurrahman, Latîfe Ali Ahmed, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâî el-müteveffâ 1183*, Yüksek Lisans Tezi, Kuveyt: Câmiatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008.

Akbalık, Reyhan, *İstanbul'da Selâtin Camii Kürsü Şeyhleri (Cuma Vaizleri) (1826-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE, 2014.

Aktepe, M. Münir, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârîh*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

Aktepe, Münir, "Ahmed III", *DİA*, II, 34-38.

Aktepe, Münir, "Babadağı", *DİA*, IV, 371-372.

Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Hadîkatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281; *Hadikatü'l-Cevami' Camilerimiz Ansiklopedisi*, haz. İhsan Erzi, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn va âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: 1955.

Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul: MEB Yayınları, 1945 (1. Cilt), 1947 (2. Cilt).

Başkurt, İrfan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), s. 117-145.

Beydilli, Kemal, "Mustafa III", *DİA*, XXXI, 280-283.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri), Fon Numarası: C. AS., Dosya: 66, Gömlek: 3129.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden 1937-42.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333; Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, ts.

Bükâî, *Akāidü'l-ebrâr ve hilâfuhâ akāidü ehli'n-nâr*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.

Bükâî, *Hac ve Umre Risâlesi*, Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.

Bükâî, *Hazînetü'l-ğılmân*, Bağdatlı Vehbi-2046, vr. 344b-355a; Yazma Bağışlar-1758, vr. 59b-72a; Balıkesir İl Halk Ktp-42/4, vr. 69b-74a; Kastamonu YEK-KHK2481,

vr. 1b-14a; Milli Ktp, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp-4166/3, vr. 19b-29a; Milli Ktp, Çankırı İl Halk Ktp-81/10, vr. 146b-162a; Milli Ktp, Tokat Zile İlçe Halk Ktp-222/2; Medîne Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/4, vr. 260a-268b.

Bükâî, *İhyâü'l-kulûb*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/1, vr. 0b-9a; Câmiatü'l-Kahire-15386; thk. Saîd Abdülfettâh, Kahire: Dâru'l-Emîn, 1414/1993.

Bükâî, *Îzâhu'l-mestûrât*, Trabzon İl Halk Ktp-337; Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/2, vr. 160b-211a.

Bükâî, *Îzâhu'l-müşkilât*, Âtıf Efendi-502; Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/1, vr. 0b-158b.

Bükâî, *Kimyâü'l-âşikîn*, Çorum Hasan Paşa YEK, İskilip Halk Ktp-1250.

Bükâî, *Mükâşefetü'l-i'râb*, Medine Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, Mecmûatü Ârif Hikmet-6/3.

Bükâî, *Nûru'l-ebsâr fî hakki'l-ebrâr*, Medîne, Mektebetü'l-Melik Abdilaziz, Mecmûatü'l-Mahmûdiyye-2694/4, vr. 1b-20b.

Bükâî, *Ravzatü'l-Cenne*, Mekke Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf-4468/2, vr. 10b-17b.

Bükâî, *Ravzatü'r-reyâhîn*, Hacı Selim Ağa-494/2, vr. 5b-94b; Hacı Mahmud Efendi-1806/1, vr. 1b-68b (Ravza), 68b-75a (Münşeât); Hacı Mahmud Efendi-4511, vr. 1b-39a (Ravza'nın 3. bâbının 9. Faslı ile başlıyor.), 39b-48b (Münşeât); Yazma Bağışlar-4006/1, vr. 1b-86a (Ravza+Münşeât [vr. 78a-86a]; Darülmesnevi-144M, vr. 5a-114b (Ravza), 115a-138a (Münşeât).

Bükâî, *Risâle fî beyâni ıskāti's-salât*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt-2721, vr. 168b-171a; Riyad Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Kısmu'l-Mahtûtât-6797.

Bükâî, *Sirru'l-ümme*, Riyad Mektebetü Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye (Mikrofilm no: 3867-FH).

Bükâî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Kudüs el-Mektebetü'l-Hâlidiyye, Sîre Nebeviyye-520.

Bükâî, *Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, Hacı Selim Ağa-494/1; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu-1439/1; Latîfe Ali Ahmed Abdurrahman, *Tahkîku ve dirâsetü Kitâbi Tefsîri Sûreti'l-İhlâs li-Veliyyiddîn b. Halîl el-Bükâî el-müteveffâ 1183*, Kuveyt: Câmiatü'l-Kuveyt Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, el-Hadîs ve Ulûmuh, 1428/2008.

Bükâî, *Uyûnü'l-ahbâr*, Bağdatlı Vehbi-319.

Bükâî, *Zübdetü'l-kavâ'id*, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey-23; İzmir Millî Kütüphanesi-1777, vr. 39b; Milli Ktp-4903/1, vr. 79b-88a.

Cu'abe, Nazmî el-Cu'abe, *Fihrisü mahtûtâti'l-Mektebeti'l-Hâlidiyye el-Kuds*, Londra: Müessesetü'l-Furkān li't-Türâsi'l-İslâmî, 1427/2006.

Cürcânî, Abdülkāhir el-Cürcânî, *el-Avâmilü'l-mie*, nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî ed-Dâğıstânî, 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.

Çakır, Mehmet, "Binâü'l-Ef'âl", *DİA*, VI, 179.

Çalışkan, Muharrem Saffet, *(Vekāyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2000.

Çifçi, Mehmet Faruk, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Furûk-ı Hakkı Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2013.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Yenicami Külliyesi", *DİA*, XLIII, 439-442.

Danişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Demir, A. Haki vd., *Fâtih Câmileri ve Diğer Târihî Eserler*, İstanbul: TDV Fatih Şubesi, 1991.

Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Ekin, Ümit, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2008-I), s. 167-178.

Fakazlı, Ahmet Rüştü, *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE, 2016,

Fâsî, Ebû Îsâ Muhammed el-Mehdî b. Ahmed b. Alî b. Yûsuf el-Fâsî el-Kasrî, *Metâli'u'l-meserrât bi-cilâi Delâili'l-hayrât*, Mısır: Matbaatü Vâdi'n-Nîl, 1289.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Abdülkāhir el-Cürcânî", *DİA*, I, 247-248.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî, *el-İ'râb an kavâ'idi'l-i'râb*, nşr. Ali Fûde Nîl, 1. Baskı, Riyâd: Câmiatü'r-Riyâd İmâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1401/1981.

İlgürel, Mücteba, "Ahmed II", *DİA*, II, 33-34.

İlmiyye Sâlnâmesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.

İpşirli, Mehmet, "Feyzullah Efendi, Damadzâde", *DİA*, XII, 525-526.

İstanbul Kısmet-i Askeriyye Sicilleri, no: 337, vr. 36 (Küçük çocuklarına vasî tayini); no: 338, vr. 37-38 (Geride kalan mallarının satılarak mirasçılarına taksimi).

Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, X, 119-121.

Kandemir, M. Yaşar, "Kādî İyâz", *DİA*, XXIV, 116-118.

Kandemir, M. Yaşar, "es-Sünen", *DİA*, XXXVIII, 145-147.

Kandemir, M. Yaşar, "eş-Şemâilü'n-Nebeviyye", *DİA*, XXXVIII, 500-501.

Kandemir, M. Yaşar, "eş-Şifâ", *DİA*, XXXIX, 134-138.

Kandemir, M. Yaşar, "Tirmizî", *DİA*, XLI, 202-204.

Karabulut, Ali Rıza vd, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*, Kayseri: Dâru'l-Akabe, ty.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifî'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.

Köse, Fatih, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, ts.

Meylânî, Bedruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Muhammed el-Ömerî el-Meylânî (/el-Cîlânî), *Şerhu'l-Muğnî*, nşr. Mehmed Can, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 2014.

Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Mutîurrahmân, Muhammed b. Seyyid Ahmed vd., *el-Fihrisü'l-muhtasar li-mahtûtâti Mektebeti'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf*, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1426/2006.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Devhatü'l-Meşâyih mea Zeyl*, İstanbul ty.

Nakşebendî, Üsâme Nâsır en-Nakşebendî, *el-Mahtûtâtü'l-luğaviyye fî Mektebeti'l-Methafi'l-Irâkî*, Bağdad: Müdîriyyetü's-Sekâfeti'l-Âmme, 1968.

Namlı, Ali vd., "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, XXIII, 102-110.

Öğreten, Ahmet, *Mustafa Kesbî İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE, 1996.

Özbalıkçı, M. Reşit, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, XX, 74-77.

Özcan, Abdülkadir, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, 348-352.

Özcan, Abdülkadir, "Mustafa II", *DİA*, XXXI, 275-280.

Öztürk, Mehmet Cemal, *Şeyh Nûreddin Cerrâhî (K.S.) ve Cerrâhiye Tarikatı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1999.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Pilehvarian, Hamit, "Kaybolan Mimar Sinan Yapılarından Kazasker Abdurrahman Camii ve İhya Problemleri", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*, (editör: Nazlı Ferah Akıncı), s. 557-560.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Osman III", *DİA*, XXXIII, 456-459.

Şeşen, Ramazan vd, *Fihrisü mahtûtâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul: IRCICA, 1406/1986.

Tabibzâde Zâkir Şükrü, *Derûn-i İslâmbol'da Hânkâhlar Beyânındadır*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K0075.

Tabibzâde Zâkir Şükrü, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihi", Neşre hazırlayan: Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Cilt: IV, Sayı: 4, Haziran 1980, s. 51-96.

Temâlet, Ammâr b. Saîd, *Fihrisü mahtûtâti'l-hadîsi'ş-şerîf ve ulûmih*, 1. Baskı, Medine: Mektebetü'l-Melik Abdilazîz, 1422/2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Vâsıf Ahmed Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakāiku'l-ahbâr*, Mısır: Bulak Matbaası, 1246.

Yardım, Ali, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1994.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [19. Yüzyıl]*, 1. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Yüksel, Emrullah, "Birgivî", *DİA*, VI, 191-194.

Yüksel, İ. Aydın, "Lütfi Paşa Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 231.

Ziriklî, Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

http://www.hirkaiserifvakfi.com/TR/795/Tamamlanmis-Projeler/Kazasker-Abdurrahman-Efendi-Camii.aspx [26.10.2017].